

УДК (811.161.2+811.411.21)-115'38:165.94-026.613.04-026.613.02

БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ ЧОРНОГО ТА БІЛОГО КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АРАБСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Марія ЧОРНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, Україна, 79001,
тел.: (+38032) 239 47 04, e-mail: m.chorna37@gmail.com*

Доведено, що зір є невід'ємною частиною сприйняття всесвіту людиною. Це зумовлює важливість кольорів у нашому житті. Акцентовано на кольоровій символіці, реалізованій природною мовою, хоча також передбачено можливість її застосування до нелінгвістичної колірної символіки. Окреслено, що вона відіграє важливу роль у релігії, живописі, поезії, літературі, кіно та багатьох інших галузях. До того ж сприйняття кольорів глибоко закладене у нашу свідомість та початкові асоціації прийшли до нас ще із древніх часів. Зосереджено увагу на тих кольорах, що були в основі нашого колірного сприйняття, а саме білий та чорний. Розглянуто опозицію, яку ці кольори формують. Вказано, що бінарні опозиції не слід розглядати як стабільні та незмінні структури, представлені в людській свідомості, а як зовнішній прояв специфічних когнітивних механізмів. Представлено емпіричне дослідження бінарної опозиції БІЛИЙ–ЧОРНИЙ на основі методу асоціативного експерименту та аналізу словникових статей. Аналіз відповідей чітко виявляє бінарні опозиції, які глибоко вкорінені у свідомості мовців і тісно взаємодіють. Досліджено наявність цих кольороназв у двох мовах, що дозволить нам краще зрозуміти сприйняття кольорів людьми з різними культурними, соціальними та історичними передумовами. Аргументовано, що феномен сприйняття кольорів та формування асоціацій, що наявні у мові, є цікавим для дослідження та сприяє кращому розумінню різних культур та носіїв мови.

Ключові слова: універсалії, базові кольори, бінарна опозиція, концептуальна картина, асоціативний експеримент.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2023.7375.066073>

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У 1969 р. Брент Берлін та Пол Кей висунули теорію міжкультурних кольорових концепцій, орієнтованих на поняття основного кольорового терміна. Мови сучасних індустріальних суспільств мають тисячі слів на позначення кольору, але малий запас базових кольорових термінів. У неписаних і племінних мовах кількість основних кольорових термінів може бути значно меншою, можливо, всього лише два–три слова, з позначеннями, які охоплюють набагато більші області кольорового простору, ніж позначення головних кольорових термінів у розповсюджених сучасних мовах [10, с. 100]. А. Бейлі зазначає, що терміни для позначення кольорів розташовані ієрархічно в суворій системі. Він стверджує, що жодна мова не використовуватиме спершу синій колір перед чорним або рожевий

колір перед синім [5, с. 78]. У цій статті окреслено специфіку ієрархічного протиставлення базових кольорів – чорного та білого, – та можливість їхньої універсальності на матеріалі двох неспоріднених мов: української та арабської [12].

Аналіз досліджень проблеми. Люди сприймають колір не тільки очима, тобто не тільки фізично. Вони асоціюють його зі своїми почуттями, душевними поривами, тобто пропускають колір через свою свідомість, інтелект [8, с. 6].

Зацікавлення ідентифікацією кольірних категорій розпочалося з учення Арістотеля «Про кольори», в якому він визнає тільки три кольори, які відповідають таким елементам: білий (повітря, вода), жовтий (вогонь, сонце) і чорний (морок). Точка зору грецьких філософів, згідно з якою колір з'являється через взаємодію світла і темряви, проіснувала до XVII ст., коли зародився природничо-науковий погляд на проблематику кольору. Основні положення цього підходу викладені в працях Ісаака Ньютона, який постулює складову природу світла, здатного розкладатися на кольорові промені [3, с. 95].

Б. Берлін та П. Кей [10] вивчали кольорові терміни в 100 мовах, і знайшли 11 основних кольорових термінів. Вони також дійшли висновку, що чорний та білий терміни є у всіх мовах. Дж. Сінг [13] і В. Тао [12] зробили однакові висновки і стверджували, що чорний та білий кольори найшвидше були представлені в мовній історії та мають найдавнішу етимологічну дату серед решти кольорів у всіх мовах світу.

Виклад основного матеріалу. Більшості людей природа дала дивовижний інструмент, за допомогою якого ми сприймаємо світ і колір. Це наші очі. Але кожен народ дає свою інтерпретацію різних кольорів і їх відтінків, тому що різні етноси оцінюють колір ґрунтуючись на своїх поглядах на навколишній світ.

Автор книги «Жінки, вогонь і небезпечні речі» Дж. Лакофф наголошував на штучному походженні категорії кольоронайменування, визначаючи її як категорію суб'єктивну, з неодмінною соціокультурною детермінованістю: «... кольірні категорії детерміновані одночасно і об'єктивним матеріальним світом, і особливостями біології людини, і людським мисленням, і культурними факторами » [9]. Наведемо, наприклад, різницю в описі кольорів синього спектра у різних народів. В українській мові, для позначення синіх кольорів з базового спектра веселки ми використовуємо два поняття: синій і блакитний, що позначає більш світлий відтінок синього кольору. В англійській мові блакитний не є базовим кольором і в класичній палітрі кольорів веселки ми маємо Blue – синій і Indigo – темно-синій, водночас ще раз підтверджується концепція, що «відмінність образів, використовуваних для передачі однієї і тієї ж думки вказує на відмінність картин світу представників різних культур» [6, с. 106].

Одним зі способів вивчення оцінювальної діяльності людини, її суб'єктивного сприйняття світу є дослідження метафоричного використання протилежних понять, що створюють в мові бінарну опозицію. Такі пари розглядають як універсальний засіб пізнання дійсності, що є в описі будь-якої картини світу; ліва частина опозиції вважається маркованою позитивно, права – негативно [4, с. 580]. Вчені зазначають, що подібні протилежності були властиві ще міфологічній свідомості [11].

У сучасній мові просторові (верх–низ, право–ліво, перед–зад, близький–далекій), параметричні (великий–маленький, широкий–вузький), колірні (білий–чорний, яскравий–тьмянний), часові (день–ніч, ранок–вечір) й інші метафоричні антонімічні пари формують світоглядну сітку координат, яка допомагає людині упорядкувати, зробити більш зрозумілим і логічним навколишній різноманітний світ, даючи змогу легше орієнтуватися в ньому [7].

Для ліпшого розуміння діади БІЛИЙ–ЧОРНИЙ ми провели асоціативний експеримент з носіями української та арабської мов. Для демонстрації результатів експерименту ми використовуватимемо спосіб, застосований С. В. Мартінек, що можна побачити в її словнику асоціацій [2].

При проведенні асоціативного експерименту, ми змогли опитати 54 носіїв арабської мови з різних країн. 81,48% становили чоловіки. Всі учасники експерименту були в межах 18–25 років, з найбільшою кількістю 40,7% у віці 20 років. Реакції надані носіями арабської мови:

Чорний	Білий
4 зло, елегантність;	5 голуб;
3 кіт, катастрофа, вдача;	4 чистота;
2 фініки; розумний; сум;	3 щастя, мир, ангели,
смуток; бензин; очі;	весілля;
1 десятиліття; маси;	2 вода, ясність, русалка,
смерть; журба; обличчя; небо;	чистий, майбутнє;
пекло; ніч; самотність; порочність;	1 природа, земля, світло,
дощ; невіруючі; плаття; печаль;	повітря, молитви, мирний, рука,
темнота; туга; чума; Абдалла;	правда, небо, волосся, сум, день,
серце; страх; абая; минулі	птахи, процвітання, бавовна,
десятиліття; гибель; зажура;	біль, невинність, серце, яйце,
загибель; незаконні дії; темно-	кристал, хмари, оптимізм,
коричневий.	багатство, надія.

Асоціативний експеримент з носіями української мови проводився на базі 54 опитаних осіб, серед яких 79,6% (43 особи) становлять представники жіночої статі, та 20,4% (11 осіб) – чоловіча стаття. Вікові межі опитаних: 17–22 роки. Найбільшу частку займають 22-х річні кореспонденти (31,5% – 17 осіб). Реакції надані носіями української мови:

Чорний	Білий
7 смерть;	11 сніг;
6 ніч;	5 чистота;
4 земля, темрява;	4 світло;
3 автомобіль, сум;	2 спокій;
2 страх, негатив;	
1 дощ, хмара, гроші, Юля,	1 наречена, безпека,
гриби, біль, день, стиль, тиша,	щастя, троянди, колір, стіни, стіл,

Малевич, чоловік, блокнот, похмура
погода, смайлик чорного серця.
відсутність почуттів, кава, черепаха,
чорне плаття, траур, мода, містика.
могила, одяг, светр, вугілля, космос,
тьма, телефон, фон, класика.

кокаїн, зошит, лілія, вікно, хмара,
стандартний листок, світанок,
сметана, Максим, лікарня, холод,
шоколад, костел, пустота,
чесність, сліпуче світло, кролик,
правда, морозиво, щось нове,
транс, розкіш, ведмідь, чашка,
манікюр, сумка, будинок, телефон.

Першою конотацією, поданою словниками, і арабськими, і українськими до слова «білий», є: *البياض ضد السواد*: білізна: протиставлення чорному [II]; *БІЛИЙ* – протилежне чорний [I]. Така ж картина є і у визначенні чорного кольору: *نقيض البياض* протилежність до білого [II]; *ЧОРНИЙ* – протилежне білий [I]. За теорією Б. Берліна та П. Кея, номінація цих кольорів відбувається одночасно, хоча вони не зовсім точно позначили чорний та білий кольори, найімовірніше, класифікували як чорний усі темні кольори, а білим – більшість світлих [5, с. 168].

Ці поняття сформували біполярну картину світу, де поняття «чорний» та «білий» доповнюють один одного. Спочатку розглянемо опозицію цих двох базових кольорів в арабській лінгвокультурі. Словникові статті не подають нам великої кількості опозицій, серед них: *البياض والكلأ: أبيض ونيس*: Білі пастбища: білі та сухі [II] – *السواد: جماعة النخل والشجر لخضرته واسوداده*: Чорнота: група пальм та дерев із їх зеленню та чорнотою [III], де можна побачити протиставлення понять “родюча” та “суха” земля. Асоціативний експеримент більш плідний на діадні опозиції, серед них ми можемо зустріти: *невинність – порочність; майбутнє – минулі десятиліття; щастя* (хоча асоціативний експеримент подає і реакцію “сум” на білий колір) – *сум \ смуток \ печаль \ зажура \ журба \ туга; молитви \ ангели – зло \ пекло \ невіруючі; світло \ ясність – темнота; процвітання – смерть \ гибель \ загибель; день – ніч; земля* (хоча ми можемо зустріти серед реакцій і “небо”) – *небо*. Також є протиставлення між експериментом та словниковою концепцією: багатство – *وسواد الناس: غوامهم وكل عدد كثير*: Чорнота людей: простолуди, велике їх число [II].

Українські словникові статті творять більше опозицій, серед них: *Світлий – Найтемніший; Білі починають і дають мат за два ходи* [I] – Фігури в шахах або шашки такого кольору на протилежність до чорних. У розв’язанні [шахових] триходових задач треба проаналізувати всі основні варіанти, тобто такі, де у чорних є активний захист від мату [I]; *Світлошкірий* (про расу). Підняли його [саркофаг] білі раби, щоб понести й поставити в храмі [I] – *Темношкірий* (як ознака раси). Зараз Юруш взяв нагайку в руки й погнав слуг, наймитів та чорних невільників на роботу в поле [I]; *Вимитий, випраний; чистий. Неначе ляля в льолі білій. Святее сонечко зійшло* [I] – *Брудний, покритий брудом, сажею, кіптявою й ін. – Принеси мені, Килино, води та насип у ночви; а ти, Явдохо, помий мені ноги, бо, бач, які чорні, – бувало командує* [Кирило] [I]. Також наявні оксюмори, що можуть формувати опозицію: *Білі ночі* – літні ночі на півночі, коли вечірній приримерк зливається з світанком. *Біла ніч блукала над Невою; Серед білого дня* –

удень. Розказували, як Параскіца серед білого дня чаклувала коло криниці [1]; Чорний день – скрутний час. Асоціативний експеримент демонструє такі протиставлення: *світло \ сліпуче світло – темрява \ тьма; щастя – сум; щось нове – класика*. Також чорний колір викликав реакції “ніч” та “день”. Реакція “день” пов’язана із метафорою “чорний день”, а “ніч” – як природна реакція, адже це є темнота (Непроглядний, густий, темний *Сонце заходило червоно, на вітер; на тлі вечірньої заграви чітко вимальовувався хутір Вишневий, кострище заходу поступово гасло, із ступу вже підкочувала густа і чорна, як вода у весняну ніч, темрява*) [1].

Насамперед ці відповіді демонструють важливість опозиційних відносин між білим і чорним. Ба більше, свідомість сучасних ораторів зберігає глибоко вкорінені стосунки опозиції білий–чорний з відповідними частинами інших бінарних опозицій, а саме *день–ніч; світло–темрява, щастя–сум, нове–старе*, в межах оцінювальної опозиції позитивне–негативне. Найбільш стійкі відносини між опозиціями – це ті, що мотивовані людським досвідом.

Висновки. Дослідження значень бінарних опозицій, зокрема на основі різних мов, допомагає зрозуміти логіку осягнення людиною навколишньої дійсності. Проведений аналіз показує, що основна функція опозицій – слугувати універсальною, найбільш «загальною класифікаційною сіткою», яка описує світ у загальному ракурсі в різних мовах. Вивчення метафоричних бінарних опозицій, особливостей їх вживання допомагає зрозуміти механізми оцінки дійсності, специфіку мислення і вербальної поведінки представників різних мовних культур. Виділені аспекти вельми абстрактно представляють кроки послідовного освоєння людиною (через свої переживання, через інтуїцію) бінарної опозиції: від освоєння значущості її фізичних властивостей для практичної діяльності до освоєння значущості її фізичних властивостей для оцінювальної діяльності і, зрештою, для мовного моделювання світу, усвідомлення його складності та багатоаспектності. Вивчення такої опозиції дозволяє нам глибше зрозуміти концептуальні картини світу певного народу, а порівняльний аспект призводить до підтвердження або спростування наявності цих кольорів як мовних універсалій. Отже, доцільно було б вивчити інші культурно значущі опозиції та розглянути особливості їх лінгвістичної концептуалізації як результат взаємодії різних когнітивних механізмів.

Перспективи використання результатів дослідження. Насамперед результати можна використати у викладанні арабської та української мов, у курсах з когнітивної лінгвістики, у складанні словників типу: словники концептів і лінгвокультурних тезаурусів, а також для подальшого порівняльного аналізу української на арабської мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мартінек С. Опозиція СВІТЛИЙ–ТЕМНИЙ: до питання про універсальність мовної концептуалізації. *Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць*. Вип. 26. Т. 2. Одеса, 2019. С. 168–178. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=zukm_2019_26\(2\)_23](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=zukm_2019_26(2)_23) (дата звернення: 11.01.2021).
2. Мартінек С. Український асоціативний словник : в 2 т. Т. 1: Від стимулу до реакції. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 344 с.
3. Bailey A. *Studies In Language*. Oxford : Oxford University Press, 2001. 186 p.
4. Barsalou L. W. Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*. 1999. Vol. 22, No. 4. P. 577–660.
5. Berlin B., Kay P. Basic color terms: Their universality and evolution. Berkeley, California : University of California Press, 1991. 178 p.
6. Frieeling H. *Die Sprache der Farben*. Munich : Callwey, 1939. 193 s.
7. Gries S. Th. Corpus-based methods and cognitive semantics: The many senses of to run. *Corpora in cognitive linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*. 2006. P. 57–99.
8. Khalili N. *Colour Communication in Children's Play Environments*. Ottawa : School of Industrial Design Carleton University, 2010. 149 p.
9. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago : University of Chicago Press, 1987. 632 p.
10. Martinek S. LIGHT and DARK: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms. *Jezikoslovlje*, 2019. Vol. 20. No. 2. P. 279–302. URL: <https://hrcak.srce.hr/229448> (дата звернення: 11.01.2021).
11. Strang B. M. H., Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by. *The Modern Language Review*. 1982. Vol. 77. No. 1. P. 134.
12. Tao W. Colour Terms in Shang Oracle Bone Inscriptions. *Bulletin of the School of Oriental and African Languages*. 1994. Vol. 59 (1). P. 63–101.
13. Xing J. Z. Semantics and pragmatics of color Terms in Chinese. *Studies of Chinese Linguistics: Functional Approaches*. Hong Kong : Hong Kong University Press. 2009. P. 87–102.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- I. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- II. Ibn Manzūr. Lisān al-‘Arab لسان العرب لابن منظور. URL: <http://arabiclexicon.hawramani.com/ibn-manzur-lisan-al-arab/> (дата звернення: 11.01.2021).
- III. Murtaḍa al-Zabīdī. Tāj al-‘Arūs fī Jawāhir al-Qamūs تاج العروس لمرتبضى الزبيدي. URL: <http://arabiclexicon.hawramani.com/murtada-al-zabidi-taj-al-arus-fi-jawahir-al-qamus/> (дата звернення: 11.01.2021).

REFERENCES

1. Martinek, S. (2019), "Opozytsiya SVITLYY-temno: do pytannya pro universal'nist' movnoyi kotseptualizatsiyi", *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats'*, Iss. 26, Vol. 2, Odesa, pp. 168–178. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=zukm_2019_26\(2\)_23](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=zukm_2019_26(2)_23).
2. Martinek, S. (2007), *Ukrayins'kyi asotsiativnyi slovnyk*. In 2 vol., Vol. 1: Vid stymulu do Reaktsiyi, Lviv : Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 344 p.
3. Bailey, A. (2001), *Studies In Language*, Oxford : Oxford University Press, 186 p.
4. Barsalou, L. W. (1999), "Perceptual symbol systems", *Behavioral and Brain Sciences*, Vol. 22, No. 4, p. 577–660.
5. Berlin, B. and Kay, P. (1991), *Basic color terms: Their universality and evolution*, Berkeley, California : University of California Press, 178 p.
6. Frieling, H. (1939), *Die Sprache der Farben*, Munich : Callwey, 193 p.
7. Gries S. Th. (2006), "Corpus-based methods and cognitive semantics: The many senses of to run", *Corpora in cognitive linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*, p. 57–99.
8. Khalili, N. (2010), *Colour Communication in Children's Play Environments*, Ottawa : School of Industrial Design Carleton University, 149 p.
9. Lakoff, G. (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago : University of Chicago Press, 632 p.
10. Martinek, S. (2019), "LIGHT and DARK: oppositional metaphor as the interaction of cognitive mechanisms", *Jezikoslovlje*, Vol. 20, No. 2, pp. 279–302. Retrieved from <https://hrcak.srce.hr/229448>.
11. Strang, B. M. H., Lakoff, G. and Johnson, M. (1982), "Metaphors We Live by", *The Modern Language Review*, Vol. 77, No. 1, p. 134.
12. Tao, W. (1994), "Colour Terms in Shang Oracle Bone Inscriptions", *Bulletin of the School of Oriental and African Languages*. Vol. 59 (1), pp. 63–101.
13. Xing, J. Z. (2009), "Semantics and pragmatics of color Terms in Chinese", *Studies of Chinese Linguistics: Functional Approaches*. Hong Kong : Hong Kong University Press, pp. 87–102.

SOURCES

- I. *Slovnyk ukrayins'koyi movy* : v 11 tt. / AN URSR (1970–1980), Instytut movoznavstva, ed. by I. K. Bilodid, Kyiv : Naukova dumka.
- II. Ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab*, *Lisan al-Arab by Ibn Manzur*. Retrieved from <http://arabiclexicon.hawramani.com/ibn-manzur-lisan-al-arab/>.
- III. Murtaḍa al-Zabīdī, *Tāj al-'Arūs fī Jawāhir al-Qamūs*, *Taj al-Arus by Murtada al-Zubaidi*. Retrieved from <http://arabiclexicon.hawramani.com/murtada-al-zabidi-taj-al-arus-fi-jawahir-al-qamus/>.

**BINARY OPPOSITION OF BLACK AND WHITE COLORS
IN UKRAINIAN AND ARABIC LINGUISTIC CULTURES****Mariya CHORNA**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
1/239, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
tel.: (+38032) 239 47 04, e-mail: m.chorna37@gmail.com*

Sight is an integral part of human perception of the universe. This determines the importance of colors in our lives. The research focuses on color symbolism in natural language, although it also provides for the possibility of its application to non-linguistic color symbolism. Color symbolism, which reveals an essential aspect of human cognition and the imagination based on it, plays an important role in religion, painting, poetry, literature, cinema and many other fields. In addition, the perception of colors is deeply ingrained in our consciousness and the initial associations have come to us since ancient times. However, not all colors appeared at the same time, this is why we will focus on the colors that were the basis of our color perception, namely white and black. They are special, because they initially marked light and darkness, and later became part of the color spectrum. Since monochrome colors are present in most languages, we will dedicate this article to them and consider what opposition these colors create. Cognitive linguistics reveals new perspectives in studying binary oppositions. Despite various researches of this phenomenon, a significant number of the inquiries raised here do not have thorough explanations. In addition, binary oppositions cannot be viewed as steady and constant structures represented in human consciousness, however, should be considered as an outer indication of specific cognitive mechanisms. This paper presents an empirical study of the binary opposition WHITE–BLACK based on the method of associative experiment and analysis of dictionary entries. The analysis of the responses clearly uncovers binary oppositions that are profoundly established in the minds of speakers and interact closely. The presence of these color names in two languages, which we will explore, will allow us to look deeper into the perception of colors by people with different cultural, social and historical background. And further develop this idea with different colors and include other languages. The phenomenon of color perception and the formation of associations present in language is incredibly interesting to study and contributes to a better understanding of different cultures and native speakers.

Keywords: universals, basic colors, binary opposition, conceptual picture, associative experiment.